

СПРОМОЖНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНДИКАТОР ЇХНЬОГО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

THE CAPACITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES AS A KEY INDICATOR OF THEIR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті розкрито поняття спроможності територіальних громад та визначено основні складові спроможності: правова, організаційна та фінансова. Досліджено новостворені ОТГ на відповідність критеріям спроможності, а також проведено оцінку їхньої фінансової спроможності. За допомогою проведеного аналізу доведено, що сьогодні більшість новостворених ОТГ у процесі реформи децентралізації в Україні не можна ідентифікувати як спроможні. Органи місцевого самоврядування не здатні в повній мірі виконувати покладені на них функції та обов'язки відповідно до законодавства та сприяти сталому розвитку громади через низьку фінансову спроможність та відсутність кваліфікованих та мотивованих кадрів, задіяних в ОМС. Невеликі за територією та чисельністю населення ОТГ здебільшого мають низьку фінансову спроможність, оскільки в них немає достатнього трудового потенціалу для свого розвитку та якісного управління. Виняток становлять окремі громади, на територіях яких розміщені бюджетотворюючі підприємства та потужні підприємства реального сектору економіки. Тому, на нашу думку, одним із оптимальних варіантів подальшого розвитку для громад із низькими показниками спроможності є їх приєднання до інших територіальних громад і створення більших за площею і чисельністю ОТГ. Навіть за умови відсутності у такої ОТГ чітких економічних перспектив для розвитку, таке об'єднання надасть можливість оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, покращити інвестиційну привабливість та підвищити рівень доцільності капіталовкладень у територію. Доведено, що тільки за наявності достатньої правової бази та фінансових ресурсів, розвинутої інфраструктури та кваліфікованих кадрів, зацікавлених у розвитку громади можливо забезпечити нормальний рівень життєдіяльності громади та створити можливість для її подальшого сталого розвитку.

Ключові слова: спроможність територіальної громади, об'єднані територіальні

громади, сталий розвиток, децентралізація.

The concept of capacity of territorial communities is revealed. The main components of the capacity of territorial communities are defined: legal, organizational and financial. UTC were surveyed for eligibility criteria, and their financial capacity were assessed. As a result of the analysis, it is proved that today most of UTC that were created in the process of decentralization reform in Ukraine can't be identified as capable. Local self-government are not able to fully fulfill their functions and responsibilities in accordance with the legislation of Ukraine and to promote sustainable development of the community due to low financial capacity and lack of qualified and motivated staff involved in the local self-government. Communities with small territories and low population generally have low financial capacity because they don't have sufficient employment potential for their development and good governance. The exception is the communities where budget-forming enterprises and powerful enterprises of the real sector of economy are located. Therefore, in our opinion, one of the best options for further development for low-capacity communities is to connect them to other territorial communities and to create communities with larger territory and population. Even in the absence of clear economic prospects for the development of such a community, the association will enable the optimization of the territorial structure of local councils, increase the efficiency of territorial management, improve the investment attractiveness and increase the level of expediency of investments into the territory. Only in the presence of sufficient legal framework and financial resources, developed infrastructure and qualified personnel interested in community development can the normal level of life of the community be ensured and create opportunities for its further sustainable development.

Key words: capacity of the territorial community, united territorial communities, sustainable development, decentralization.

УДК 351:502.33

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2019-12-14>

Сизоненко О.В.

викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

Постановка проблеми в загальному вигляді. Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» серед першочергових реформ і програм визначено децентралізацію як відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування, побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізацію повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності й фінансової самодостатності місцевого самоврядування.

Завдяки такій реформі мають сформуватися спроможні територіальні громади, які здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування (далі – ОМС) забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, що буде сприяти економічному розвитку регіону та держави у цілому.

Сьогодні в Україні створено 924 об'єднані територіальні громади, однак значну

їх кількість неможливо ідентифікувати як спроможні. Переважна більшість новостворених ОТГ не володіє достатніми ресурсами для виконання повноважень, покладених на них в ході реформи децентралізації. Про це свідчать не тільки показники місцевих бюджетів у розрізі доходів і видатків, але й відсутність кваліфікованих кадрів, задіяних в ОМС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням реформи децентралізації влади, ефективності діяльності місцевого самоврядування, спроможності територіальних громад присвячені наукові праці багатьох українських учених, зокрема таких, як: І. Коломієць, А. Пелехатий, О. Василюк, Я. Казюк, В. Венцел, С. Демиденко, І. Герасимчук та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні актуальними є подальші дослідження питань формування ефективної організаційної, правової та матеріально-фінансової бази громад, а також визначення критеріїв їхньої спроможності для подальшого розвитку.

Мета статті – дослідити спроможність територіальних громад в Україні на основі аналізу новостворених ОТГ в Україні під час реформи децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 року № 214, спроможна територіальна громада – територіальні громади сіл (селищ, міст), які завдяки добровільному об'єднанню здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема, у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [1].

ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначає спроможною громаду, яка створена в порядку, визначеному розділом II Закону, навколо населеного пункту, визначеного перспективним планом формування територій громад відповідної області як адміністративного центру об'єднаної територіальної громади, а також якщо кількість населення об'єднаної територіальної громади становить не менше половини кількості населення територіальних громад, які мали увійти до такої об'єднаної територіальної громади відповідно до перспективного плану формування територій громад області, якщо інше не встановлено законом [2].

Отже, у процесі створення об'єднаних територіальних громад ми маємо справу з трьома видами спроможності:

- по перше, це потенціальна чи розрахункова спроможність, якою мають володіти громади, визначені такими відповідно до перспективного плану;

- по друге, це спроможність, яка юридично визнається Кабінетом Міністрів України відповідно до статті 9 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад»;

- по третє, це реальна спроможність, яка визначається вже після того, як об'єднана територіальна громада сформована і показує певні результати діяльності [3, с. 93].

Однак практика показує – потенціальна, юридично визнана та реальна спроможність збігаються, як правило, тільки для ОТГ, утворених навколо населених пунктів, які є районними центрами.

Одним із принципів реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є принцип правової, організаційної та фінансової спроможності місцевого самоврядування [4].

Правове забезпечення щодо створення спроможних територіальних громад виступає базою для проведення реформи децентралізації і багато в чому обумовлює її успішність [5, с. 990]. Правова спроможність характеризується наявністю достатньої та дієвої нормативно-правової бази для вирішення ОМС покладених на них завдань; «підвищення здатності звичайних людей користуватися своїми громадянськими правами, правами людини як індивіда та члена громади».

Сьогодні в Україні прийнято ряд нормативно-правових актів та внесено зміни до вже існуючих з метою забезпечення ефективної реалізації реформи децентралізації: Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (2014 р.); Постанова КМУ «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» (2015 р.); ЗУ «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.); ЗУ «Про співробітництво територіальних громад» (2014 р.); Перспективні плани формування територій громад (2015 р.); зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, зміни до земельного законодавства та ін.

Цими нормативно-правовими документами регламентовано механізми формування спроможних територіальних громад, порядок розробки та схвалення перспективного плану формування територій громад, функції та

обов'язки місцевої влади, джерела фінансових ресурсів для реалізації покладених на ОМС повноважень, організаційно-правові засади, принципи, форми та механізми співробітництва територіальних громад тощо.

Також на законодавчому рівні було внесено ряд важливих змін у сфері земельного питання. Землі сільськогосподарського призначення на сьогоднішній день є потужним фінансовим ресурсом для ОТГ. Відтепер ОМС мають можливість отримати у користування додаткові земельні ділянки для їх подальшого використання, отримання додаткових надходжень до місцевих бюджетів.

Друге питання – організаційна спроможність ОТГ. У організаційній площині спроможність – «процес, в якому індивіди, групи, організації, інституції та суспільство розвивають свої можливості: виконувати функції, вирішувати проблеми та досягати цілей; розуміти та реалізовувати свої потреби розвитку в ширшому контексті і на постійних засадах» [6].

Спроможність місцевого самоврядування доречно розглядати як процес розвитку суб'єктності територіальних громад, органів місцевого самоврядування та представництв окремих органів виконавчої влади [6, с. 199]. Після об'єднання місцеві органи влади отримують більше повноважень, функцій та завдань, що дозволяє створити та підтримувати повноцінне життєве середовище для громадян на відповідній території при узгодженні інтересів держави та територіальних громад. Саме на органи місцевого самоврядування, як колективних представників інтересів територіальної громади, згідно Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7] покладено зобов'язання забезпечити сталий розвиток підлеглої їм території, ефективно використання природних, трудових, фінансових ресурсів.

Однак, без наявності кваліфікованих кадрів в громаді, досягти її розвитку та стабільності навряд чи вдасться. Якісний кадровий склад територіальних громад повинен сприяти зміцненню інституту місцевого самоврядування. Передусім кадри повинні бути професійними, щоб управляти у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства тощо.

Найбільш гостро питання кадрового забезпечення стоїть в сільських та селищних ОТГ, де функції та адміністративні послуги були мінімальними, так як більшість з них надавалась районними відділами. У міських ОТГ та в громадах до складу яких входять районні центри, як правило, до новоутворених ОМС переходять працівники райдержадміністрацій і, тим

самим, частково вирішується проблема управлінських кадрів місцевого рівня. Натомість створення ОТГ, які включають в себе тільки сільські населені пункти, одразу викликає проблему якісного кадрового забезпечення ОМС. При цьому виникає потреба у таких кадрах, які б були здатні працювати в умовах розширення повноважень місцевого самоврядування і вирішувати завдання, які раніше не були притаманні місцевого самоврядуванню.

Суттєвою проблемою під час реалізації реформи є розподіл функцій та повноважень між органами самоврядування об'єднаних громад, районними державними адміністраціями та районними радами. Сьогодні в Україні вже існують ОТГ, територія яких повністю співпадає з територією адміністративних районів, або ж райони, територія яких повністю покривається кількома новоствореними ОТГ. Однак, у таких адміністративно-територіальних утвореннях продовжують функціонувати районні ради та районні державні адміністрації, не дивлячись на те, що більша частина повноважень від них, відповідно до законодавства, переходить до об'єднаних громад [8, с. 9].

Тому необхідно чітко розділити повноваження, які залишаються за райдержадміністрацією та районною радою, переглянути чисельність та, відповідно, видатки на утримання їх апаратів. Це, в свою чергу, надасть можливість уникнути дублювання функцій районних відділів та безпосередньо відділів ОТГ.

Фінансова спроможність об'єднаних територіальних громад проявляється у матеріальній та фінансовій автономії ОМС, тобто в їх праві володіти й розпоряджатися коштами та майном для здійснення своїх функцій і повноважень. Місцеві бюджети є основою фінансової незалежності та самостійності місцевих органів влади.

Відповідно до оновленого Бюджетного кодексу України, всі об'єднані територіальні громади перебувають на прямих бюджетних відносинах з Державним бюджетом України, самостійно збирають і розподіляють значну частину податків і зборів, а саме: 60% ПДФО (податок, завдяки якому власні доходи в ОТГ зросли в 2 – 2,5 рази); 25% екологічного податку; 25% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів; 100% єдиного податку; 100% податку на прибуток підприємств комунальної власності (новий податок для ОТГ, який практично ще не надходить); 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт); державне мито; плата за надання адміністративних послуг; збір за паркування; туристичний збір; орендна плата за користування

майном у комунальній власності; рентні плати за користування надрами; 50% грошових стягнень за шкоду довкіллю; 75% коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва [9, с. 20–21].

Отже, на нашу думку, спроможність територіальної громади – це здатність органів місцевого самоврядування виконувати в повній мірі покладені на них функції та обов’язки відповідно до законодавства та сприяння сталому розвитку громади при наявності достатньої правової та матеріально-фінансової бази, а також ефективної організації влади на місцях.

Експертами з фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Міністерстві регіонального розвитку було запропоновано критерії, які розглядаються як ті, що сприяють формуванню спроможних громад:

- чисельність громади не повинна бути меншою, ніж 5-7 тис. жителів;
- питома вага базової дотації – не більше 30% від суми власних доходів;
- витрати на утримання управлінського апарату – не більше 20-25% від обсягу власних доходів громади [10].

Саму ж оцінку фінансової спроможності ОТГ доцільно проводити на підставі таких показників:

- власні доходи на 1-го мешканця;
- рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах);
- питому вагу видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без трансфертів з державного бюджету);

– капітальні видатки на 1-го мешканця (без субвенцій з державного бюджету) [10].

Наявність залежності між фінансовою спроможністю та чисельністю населення громади можна пояснити тим, що у великих громадах більш вигідно розвивати малий та середній бізнес, оскільки саме достатній трудовий ресурс, більш ємний місцевий ринок збуту товарів і послуг та кращі перспективи для сталого розвитку громади. Що стосується субвенцій з Державного бюджету, то їх величина також прямо залежить від кількості населення та розміру території ОТГ: субвенція на розвиток інфраструктури, освітня, медична субвенція тощо.

Згідно з аналізом, проведеного нами на основі даних [10] Центрального офісу реформ при Міністерстві регіонального розвитку, із 665 ОТГ, що досліджувались, 417 мають чисельність населення більше 5 тис. жителів (62,7%). Відповідно 248 об’єднаних громад мають населення до 5 тис. жителів в яких проживає 15,4% всього населення громад, що добровільно об’єдналися (рис. 1).

У 2018 році із 248 ОТГ, і яких чисельність населення менше 5 тис. жителів, 45 громад знаходяться на реверсній дотації, ще 188 (75,8%) – отримують базову дотацію від держави. Загалом, з 665 досліджуваних ОТГ, 504 (75,8%) громади перебувають на базовій дотації, реверсну дотацію здійснюють 105 об’єднаних громад (15,8). Це свідчить про низький рівень надходжень від податку на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів, а, отже, і відсутність розвиненої інфраструктури та робочих місць в громадах.

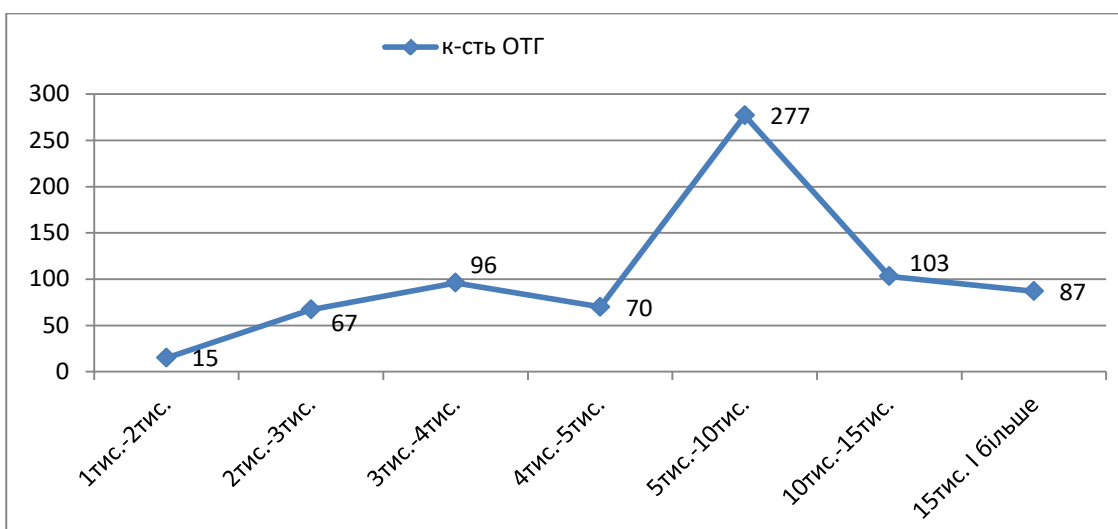

Рис. 1. Ранжування ОТГ в залежності від кількості населення (715 громад), станом на 01.01.2019 р.

*побудовано на основі джерела [10]

У 2018 році витрати на утримання управлінського апарату у 469 (70,5% від загальної кількості) ОТГ перевищують поріг в 20%, а в деяких узагалі досягли 60%. Така ситуація говорить про неефективне використання коштів місцевих бюджетів та відсутність органів контролю з боку публічної влади щодо використання бюджетних коштів.

Якщо говорити про доходи місцевих бюджетів, то аналіз показує, що фінансові умови життєдіяльності ОТГ з різною чисельністю населення істотно відрізняються. На рисунку 2 видно, що найнижчий показник доходів на 1 мешканця спостерігається в ОТГ з чисельністю населення від 2 тис. до 3 тис. – 1782,7 грн., а також від 3 тис. до 4 тис. жителів – 1078,02 грн. на одного жителя. Проте ці показники є дещо суб'єктивними, оскільки в громадах з чисельністю населення від 2 тис. до 3 тис. жителів є 2 громади, в яких доходи на одного жителя перевищують 20 тис. грн. та 3 громади з доходами на одного жителя більше 10 тис. грн. Це, в свою чергу, підвищує середнє значення по даній групі. Така ж ситуація спостерігається і в громадах з чисельністю населення від 3 тис. до 4 тис. жителів. З них 2 громади мають доходи на одного жителя більше 10 тис. грн., у 14 громадах доходи на одного жителя складають більше 5 тис. грн., у 9 громадах доходи на одного жителя склали менше 2 тис. грн. Цікаво, що в громадах з населенням від 1 тис. до 2 тис. грн. середній показник власних доходів на одного жителя складають 2863,3 грн.

У громадах із населенням від 5 тис. жителів і більше власні доходи на одного мешканця істотно не відрізняються, навіть, якщо населення громади сягає 15 тис. жителів.

Формування ОТГ супроводжується крім фінансової автономізації реорганізацією адміністративно-управлінського апарату, що прямо впливає на зміну обсягів видатків на утримання відповідного апарату. При аналізі витрат на адміністративний персонал в ОТГ (рис. 3) можна виокремити такі основні тенденції:

- чим більшою є територіальна громада, тим меншою буде частка витрат на утримання службовців ОТГ у загальних видатках місцевого бюджету. В громадах з кількістю жителів 1–2 тис. осіб, частка видатків на управлінський апарат становить 33,8%, тобто перевищує 1/3 всіх видатків. Так само й в громадах з чисельністю населення від 2 тис. жителів до 5 тис. жителів. Слід зазначити, що при збільшенні чисельності населення ОТГ частка видатків на управлінський апарат зменшується (рис. 3);

- у великих громадах і сама кількість службовців обслуговує більше мешканців; таким чином, досягається більш ефективно використання праці управлінського персоналу та, відповідно, знижується вартість соціальної послуги. В ОТГ з кількістю жителів 1–3 тис. осіб на одного держслужбовця припадає 144 мешканця, а в ОТГ з 15 тис. осіб і більше – 354 мешканця. Проте слід розуміти, що збільшення навантаження на одного держслужбовця може зумовити зниження якості надання соціальної чи управлінської послуги, виникнення деяких незручностей для мешканців громади.

Отже, можна зробити висновок, що ближчим до оптимального буде рівень надання адміністративних послуг у громадах з чисельністю жителів від 10 тис. до 15 тис. осіб. У великих громадах виникатиме потреба у створенні нових центрів з надання послуг, що вимагатиме додаткових бюджетних ресурсів

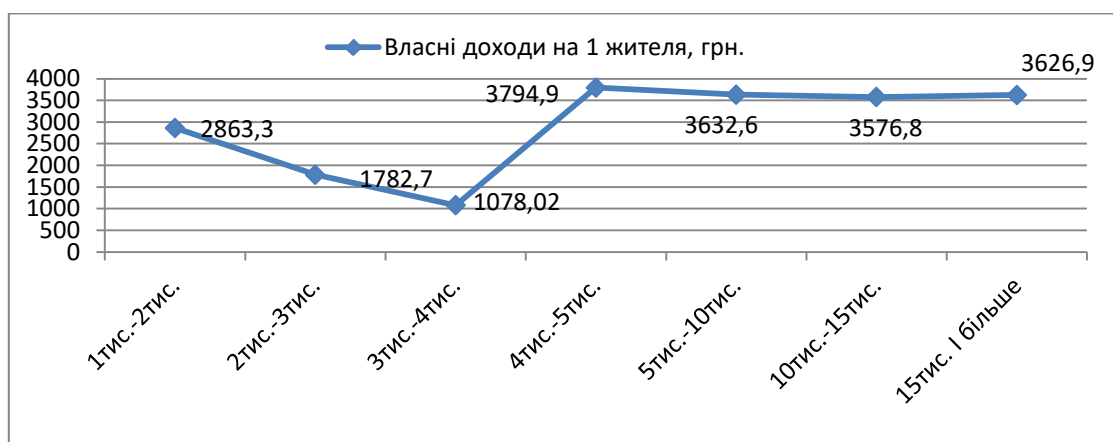

Рис. 2. Взаємозв'язок доходів на 1 жителя та чисельності населення ОТГ, 2018 рік

*побудовано на основі джерела [10]

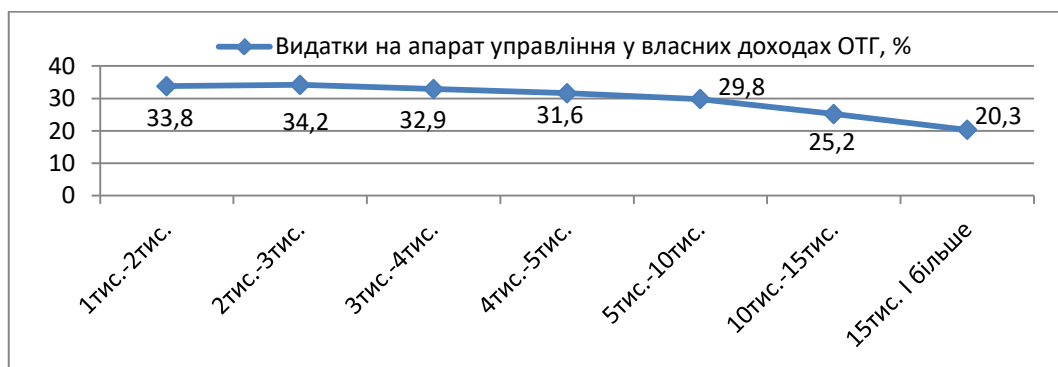

Рис. 3. Залежність витратків місцевих бюджетів на утримання апарату управління та чисельності населення ОТГ, 2018 рік

*побудовано на основі джерела [10]

і забезпечення транспортного сполучення периферійних територій з центром громади. Таке сполучення можна налагодити як за рахунок власних транспортних засобів, які громада використовуватиме для вирішення даної проблеми, так і з допомогою укладання договору з приватними перевізниками.

Крім того, варто звернути увагу на питання доступності до центрів надання адміністративних послуг. Концепція їх формування передбачає створення єдиного інтегрованого місця прийому громадян, підприємців та представників інших суб'єктів господарювання для надання їм якнайбільшої кількості адміністративних послуг. Найімовірніше, у процесі об'єднання територіальних громад ЦНАП буде розташовано в центрі ОТГ, де має бути відповідна інфраструктура, зокрема приміщення, тому такою важливою є транспортна доступність до центру громад. У територіально великих громадах вона погіршується. З урахуванням цього очевидно, що комфортніше почуватимуться мешканці середніх і менших громад, оскільки у них відстань до центру ОТГ є значно меншою, а один службовець ЦНАП зможе обслуговувати меншу кількість громадян [11, с. 50].

Як бачимо, невеликі за територією та чисельністю населення ОТГ здебільшого мають низьку фінансову спроможність. Такі громади не мають достатнього трудового потенціалу для свого розвитку та якісного управління. Виняток становлять окремі громади, на територіях яких розміщені бюджетоутворюючі підприємства та потужні підприємства реального сектору економіки. Тому одним із оптимальних варіантів подальшого розвитку для громад із низькими показниками спроможності є їх приєднання до інших територіальних громад та створення більших за площею і чисельністю ОТГ. Навіть за умови відсутності у такої ОТГ

чітких економічних перспектив для розвитку, таке об'єднання надасть можливість оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, покращити інвестиційну привабливість (за рахунок більшої території та більшої кількості трудових ресурсів) та підвищити рівень доцільності капіталовкладень у територію.

Висновки. Завдяки проведенню реформи децентралізації в Україні повинні сформуватися спроможні ОТГ, тобто громади, в яких органи місцевого самоврядування здатні виконувати повною мірою покладені на них функції та обов'язки відповідно до законодавства та сприяти сталому розвитку громади. Однак, проаналізувавши ситуацію, на цьому етапі ми бачимо, що більшість новостворених ОТГ можна ідентифікувати як неспроможні. І якщо потенційну фінансову спроможність можна прорахувати на основі показників місцевих бюджетів заздалегідь, ще до об'єднання, організаційна спроможність залежить від місцевої влади, тобто від ефективності роботи та компетентності кадрів на місцях. Адже тільки за наявності достатньої правової бази та фінансових ресурсів, розвиненої інфраструктури та кваліфікованих кадрів, зацікавлених у розвитку громади можливо забезпечити нормальний рівень життя для мешканців громади та створити можливості для сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова КМУ «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад» від 8 квітня 2015 р. № 214. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>.
2. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 0915. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/157-1936>.
3. Сизоненко О. Проблеми формування спроможних територіальних громад в умовах процесу децентралізації. *Експериментальні та теоретичні дослідження*.

дження в сучасних науках : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5 серпня 2018 р.: зб. наук. праць «ΛΟΓΟΣ» / відп. за випуск Голденблат М.А. ; ГО «Європейська наукова платформа». Обухів : Друкарня ФОП Гуляєва В.М., 2018. Т. 2. С. 92–95.

4. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження КМУ № 333-р від 1 квітня 2014 р.

5. Сизоненко О. Теоретичні підходи до формування механізмів державного управління сталим розвитком територій. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2018. Вип. 11. С. 987–993.

6. Василюк О. Формування спроможності об'єднаних територіальних громад: кадровий потенціал. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 2 (51) : у 2 ч. / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. Загорського, доц. А. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2017. 274 с.

7. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. (редакція від 31.12.2017 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97>.

8. Syzonenko O. Decentralization as an instrument of the state policy for sustainable development of territories. «ΛΟΓΟΣ. Мистецтво наукової думки» : науковий журнал / за заг. ред. М.А. Голденблат. Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», 2019. № 2. С. 7–10.

9. Сизоненко О., Трусова Н. Формування доходів місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів. *Науковий журнал «Світ фінансів»* / гол. ред. А. Крисоватий. Тернопіль : Видавництво «Економічна думка ТНЕУ», 2018. Вип. 3 (56). С. 19–27.

10. Казюк Я., Венцел В., Демиденко С., Герасимчук І. Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ. URL: <https://decentralization.gov.ua>.

11. Коломієць І., Пелехатий А. Теоретико-практичні аспекти формування об'єднаних територіальних громад в Україні. *Науковий журнал «Економіка України»*. 2017. № 4 (665). С. 46–55.